

ORLANDO FIGES

Listy MOTÝČ
Z GULAGU

Listy
Z GULAGU

Listy Z GULAGU

Skutočný príbeh o láske a živote v gulagu

ORLANDO FIGES

VYDAVATELSTVO MOTÝL

JUST SEND ME WORD

A True Story of Love and Survival in the Gulag

Copyright © Orlando Figes, 2012

All Rights Reserved

Translation © Michal Zidor 2018

Design © Motýl design 2018

Cover design © Author Archive, badahos/shutterstock

Slovak edition © Vydavateľstvo Motýl 2018

ISBN: 978-80-8164-162-6

*Temné, trvajúce odlúčenie
rovným dielom zdieľam s tebou.
Načo roniť slzy? Podaj mi ruku,
slúb, že opäť prídeš.
Ty a ja sme ako vysoké hory,
neschopné sa priblížiť.
Len sa mi ozvi
niekedy o polnoci pomocou hviezd.*

Anna Akhmatova, „Vo sne“ (1946)

Predhovor

Práve priniesli tri staré truhlice. Ležali priamo vo vchode a bránili ľuďom vstúpiť do rušnej miestnosti moskovskej organizácie Memorial, kam prizvali výskumníkov z radov historikov aj verejnosti. V tú jeseň roku 2007 som sem prišiel navštíviť kolegov vo výskumnom oddelení organizácie pre ľudské práva. Keď si všimli môj záujem o truhlice, povedali mi, že obsahujú najväčší súkromný archív, aký organizácia Memorial dostala za dvadsať rokov svojej existencie. Patril Levovi a Svetlane Miščenkovej, manželom, ktorí sa v 30. rokoch 20. storočia stretli ako študenti, no rozdelila ich vojna v rokoch 1941 – 1945 a následné Levovo uväznenie v gulagu. Všetci mi vraveli, že ich príbeh lásky je výnimočný.

Otvorili sme najväčšiu truhlicu. Niečo také som nikdy nevidel: ležalo tam niekoľko tisíc listov pevne zviazaných do zväzkov motúzmi a gumičkami, zápisníky, denníky, dokumenty a fotografie. Najväzácnejšou časťou archívu bola tretia a najmenšia truhlica z hnedej preglejky s koženým popruhom a troma kovovými zámkami, ktoré sme ľahko otvorili. V tej chvíli sme nevedeli určiť, koľko listov obsahuje – odhadovali sme asi dvetisíc –, iba hmotnosť truhlice (tridsaťsedem kilogramov). Boli to milostné listy, ktoré si Lev a Svetlana posielali počas Levovho uväznenia v Pečore, jednom z najnotorickejšie známych Stalinových pracovných táborov na severnom okraji Ruska. Prvý napísala Svetlana v júli 1946, posledný poslal Lev v júli 1954. Vždy si písali aspoň dvakrát týždenne. Bola to úplne najväčšia zbierka listov z gulagu, aká sa kedy objavila.

Neboli však pozoruhodné len svojou kvantitou, ale aj skutočnosťou, že ich nikto necenzuroval. Tieto listy tajne odnášali a prinášali do pracovného tábora robotníci a dozorcovia, ktorí sympatizovali s Levom, a tak ich pašovali dobrovoľne. Zvesti o pašovaní listov boli súčasťou bohatého folklóru gulagu, ale nikomu by ani nenapadlo, že by mohla existovať listová zbierka takého rozsahu.

Listy boli zviazané tak pevne, že som medzi ne musel vtisnúť prsty, aby som prvý z nich vytiahol. Bol to Svetlanin list pre Leva. Na mieste adresy stálo:

Komi ZSSR
 Región Kožva
 Závod na spracovanie dreva
 N(ápravný) t(ábor) 274-11b
 Adresát: Lev Glebovič Miščenko

Sati.

12 чэрв 1946.
(1)

Мелі, калі бы я не знаў, што вышэйшае наказ не пасведчыўся
нафіквал, а падзудзены, я бы можа бы яшчэ зурэкаўся
за мяне.

Помніце, калі ў сярэдзіне яе гаворыў, што не жан бы
кабелі выправаўся, а я не знаў чым выказацца адказаў за
наслаўнага наш горад падзею. Там і сямі, Мелі, калі
некалькі мінут, я сядзеў зям, зям мінут. Мелі прынамсі
23 мінут, с ядаў мінут выправаўся // мінут. Назад і не
выдзімаў 5 мінут. Вые зям вышэйшае сфармаваў працяжыўся,
но ўвечы прадаўся, Мелі. Я не знаў, што яе адказаў
высказаўся, і каб яе гаворыўся выправаўся.

Я сфармаваўся зурэкаўся, Мелі. Сягоння раз за зям
мне кажаўся зурэкаўся ў яе часам, а прынамсі
наслаўнага прадаўся і сфармаваўся. Я кажаўся мінуты,
мне мінуты мінуты, а назад прадаўся зям, за
зям зям мінуты і выправаўся адказаў кажаўся,
Мелі.

Я абказаўся яе кажаўся Губарэўска. Я выправаўся зям.
Прадаўся выправаўся мінуты 42 года (с 4го куды) і
назад мінуты зям мінуты на выправаўся мінуты -
выправаўся - сфармаваўся. Выправаўся мінуты зурэкаўся:
выправаўся-выправаўся і кажаўся мінуты. Я быў у выправаўся,
выправаўся зям зям у зям, што я сфармаваўся кажаўся
і кажаўся, мінуты сфармаваўся, мінуты прадаўся мінуты
мінуты ў мінуты і кажаўся зям зям у мінуты 43 года
зям - сфармаваўся кажаўся.

Кажаўся я зям зям 4 года (с зям сфармаваўся 44),
в «мнутах» мінуты (Мін мінуты кажаўся мінуты) і
кажаўся мінуты мінуты мінуты мінуты мінуты.
Кам мінуты зям я ат кажаўся, мінуты мінуты мінуты
не раз? абказаўся мінуты кажаўся мінуты і кажаўся
- мінуты мінуты сфармаваўся мінуты мінуты (с мінуты

Svetlanin prvý list (1946)

Pustil som sa do čítania Svetlaninho drobného, ledva čitateľného písma na zažltnutom papieri, ktorý sa mi rozpadával v rukách. *Teraz ani neviem, čo by som Ti mala napísať. Že mi chýbaš? Lenže to Ty vieš. Mám pocit, že stojím mimo času, že čakám na začiatok svojho života, akoby to bola len dočasná prestávka. Nech robím čokoľvek, pripadá mi to len ako zabíjanie času.* Vybral som ďalší list z toho istého zväzku. Bol to Levov list Svetlane. *Raz si sa ma pýtala, či je ľahšie žiť s nádejou, alebo bez nej. Neviem v sebe nájsť žiadnu nádej, ale som bez nej pokojný...* Ponoril som sa do konverzácie medzi nimi.

Listoval som písomnosťami a moje vzrušenie narastalo. Levove listy podrobne opísali dianie v pracovnom tábore. Pravdepodobne boli v súčasnosti jediným podstatným záznamom o každodennom živote v gulagu, ktorý kedy uzrie svetlo sveta. Objavili sa mnohé memoáre bývalých väzňov z pracovných táborov, ale žiadne sa nedali porovnať s necenzurovanými listami napísanými v tom čase a v zóne obohnanej ostnatými drôtmi. Lev chcel svojej jedinej zamýšľanej čitateľke opísať, čím si v tábore prechádza, a postupom rokov podával čoraz podrobnejšie informácie o podmienkach v gulagu. Svetlana mu svojimi listami chcela dodať odvalu a nádej, ale čoskoro som si uvedomil, že listy rozprávali aj príbeh o jej vlastnom boji a snahe udržať lásku k nemu nažive.

Podmienky v Stalinových táboroch muselo znášať dvadsať miliónov ľudí, prevažne mužov. Vo všeobecnosti mohli väzni písať a dostávať listy zhruba raz za mesiac, ale všetka korešpondencia sa cenzurovala. Nebolo ľahké udržať si s niekým dôverný korešpondenčný vzťah, keď všetky listy čítala najprv polícia. Odsúdenie na osem alebo desať rokov takmer vždy znamenalo rozpad vzťahov: väzni prichádzali o priateľky, manželky, väzenkyne o priateľov a manželov, niekedy aj o celé

Погода, 9/11-46, понедельник; и 24.
 Добра, Свире мой, день был тихий, и
 потому я не обернул на какое именно
 полученное поздравля. Погода впрочем
 в декаде стала ясной и яркой
 сурьки. Солнце взошло ярким ^(высоким) факелом
 в легком тумане, и рассело его
 тонкое туче. А факелов таких я еще
 не видел раньше — ослепительный свет,
 расширительный кверху, переизлучивший
 как только диск поднялся над горизон-
 том. И весь день свет искрился,
 в полдень луна взошла гуль не
 на самом небе, когда солнце село
 гуль не на юге. И сурьезек в
 этой день не было вовсе, потому
 что месяц светил по всей силе,
 и свет оного блещал радужными
 искорками. И потом он стал
 потемнелу темнеть и краснеть —
 и всемирными звездами, — замигавше
 было поднялся. И когда месяц
 оного взошел из тени, то привидел

Levov 24. list (1946)

rodiny. Lev a Svetlana boli výnimoční. Nielenže našli spôsob, ako si ilegálne písať a dokonca sa aj stretávať – čo bolo veľmi vážne porušenie pravidiel gulagu, za ktoré vinníka čakal tvrdý trest –, ale navyše uschovali všetky drahocenné listy (čím ešte viac riskovali) ako záznam svojho príbehu lásky.

Ukázalo sa, že v najmenšej truhlici je takmer tisícpäťsto listov. Ich prepísanie trvalo viac ako dva roky. Nebolo ľahké ich dešifrovať, pretože boli plné kódovaných slov, podrobností a iniciál, ktoré sa museli rozlúštiť. Tieto listy sú dokumentačným základom tejto knihy, ktorá čerpá aj z bohatého archívu ostatných truhlíc, z dlhých rozhovorov s Levom a so Svetlanou, ich príbuznými a priateľmi, z listov iných väzňov v Pečore, návštev mesta a rozhovorov s jeho obyvateľmi a z archívov samotného pracovného tábora.

1

Lev uvidel Svetlanu ako prvý. Ihneď si ju všimol, ako stojí na stromami lemovanom nádvorí Moskovskej univerzity v dave študentov čakajúcich na prijímaciu skúšku. Postávala pri vchode do Prírodovedeckej fakulty s Levovým priateľom, ktorý naňho zamával a predstavil mu ju ako spolužiačku z bývalej školy. Stihli si povedať len niekoľko slov, potom sa dvere fakulty otvorili a všetci traja splynuli s davom študentov stúpajúcich po schodisku do haly, kde sa mala konať skúška.

Nebola to láska na prvý pohľad, na tom sa obaja zhodli. Lev bol príliš opatrný na to, aby sa ľahko zamiloval. Svetlana ho však hneď zaujala. Bola útla, mala priemernú výšku, husté hnedé vlasy, vystupujúce líčne kosti, ostrú bradu a modré oči žiariace smutnou inteligenciou. V septembri 1935 patrila medzi pol tučta žien, ktoré prijali na najlepšiu prírodovedeckú fakultu v Sovietskom zväze spoločne s Levom a ďalšími tridsiatimi mužmi. Svetlana sa v tomto prevažne mužskom prostredí vynímala – mala na sebe tmavý vlnený sveter, krátku sivú sukňu a čierne semišové topánky, rovnaké oblečenie, aké nosievala na strednej škole. Mala krásny hlas (neskôr spievala v univerzitnom zbore), čo jej pridávalo na fyzickej atraktivnosti. Bola populárna, vitálna, občas koketná a známa svojím ostrým jazykom. Svetlana nemala núdzu o mužských obdivovateľov, ale Lev jej pripadal niečím zvláštny. Nebol vysoký, ani obzvlášť dobre stavaný – Svetlana ho postavou trochu prevyšovala – a nebol si istý svojou atraktivnosťou tak ako ostatní mladí muži v jeho veku. Na všetkých fotografiách z toho

obdobia nosil tú istú starú košelu so zapnutým vrchným gombíkom, ale podľa ruskej obyčaje bez kravaty. Na pohľad pôsobil skôr ako chlapec než ako muž. Mal však láskavú a milú tvár s jemnými modrými očami a plnými, akoby dievčenskými perami.

Počas prvého semestra sa Lev a Sveťa (ako ju začal volať) často stretávali.*

Sedávali spolu na prednáškach, často sa vídali v knižnici a pohybovali sa v tom istom okruhu budúcich prírodovedcov a inžinierov, ktorí spolu jedávali v jedálni alebo sa stretávali v študentskom klube pri vstupe do knižnice, kam niektorí chodievali na cigaretu a iní len na to, aby sa ponáňovali a porozprávali s kamarátmi.

* Ruské mená majú celú a skrátenú verziu (tú používajú priatelia a príbuzní) a veľké množstvo láskyplných zdobnenín. Skrátenou verziou Svetlany je Sveťa, ale volali ju aj Svetuška, Svetik, Svetlanka a podobne. Vo svojich listoch z pracovného tábora ju Lev často volal „Svet“ alebo „Svetlo“ (Levovi sa páčila spojitosť jej mena so svetlom). Od tejto chvíle ju v texte budeme nazývať Sveťa.

Neskôr Lev a Sveťa chodievali spolu s priateľmi do divadla alebo kina. Lev ju potom odprevádzal domov romantickou trasou cez zeleňou lemované bulváre z Puškinovho námestia k Pokrovského sídlu pri Svetlaninom dome, kde páry po večeroch korzovali. S výnimkou liberalizácie sexuálneho správania, ku ktorému došlo po roku 1917 v niektorých kruhoch, sa študenti v tridsiatych rokoch dvadsiateho storočia stále držali romantických a rytierskych konvencií dvorenia. Na Mos-

kovskej univerzite boli romantické známosti vážne a cudné. Obyčajne sa začínali tým, že sa pár oddelil od väčšej skupiny priateľov a muž začal po večeroch odprevádzať slečnu domov. Získali tak šancu bližšie sa spoznať, možno si aj recitovať obľúbené verše z poézie, čo bolo všeobecne prijímané médium na konverzácie o láske, a mohli sa pobožkať predtým, ako sa pred jej domom rozlúčili.

Lev vedel, že nie je jediný, komu sa Svetlana páči. Často ju vídal, ako sa prechádza s Georgijom Liahchovom (priateľom, ktorý mu predstavil Svetlanu) v Alexandrovej záhrade pri múre Kremľa. Lev bol príliš rezervovaný na to, aby sa

Georgija opýtal na jeho vzťah so Svetlanou, ale jedného dňa Georgij povedal: „Svetlana je veľmi pekné dievča, ale je taká inteligentná, taká veľmi inteligentná.“ Povedal to spôsobom, vďaka ktorému si Lev jasne uvedomil, že Georgija jej intelekt odstrašuje. Lev mal čoskoro zistiť, že Sveťa vie byť náladová, kritická voči iným a nemá trpezlivosť s ľuďmi, ktorí nie sú takí múdri ako ona.

Lev sa so Sveťou pomaly zblížoval. Spojila ich „hlboká vzájomná sympatia“, spomínal si Lev. Keď sa o vyše sedemdesiat rokov neskôr sediac vo svojej obývačke rozpamätával na to prvé emocionálne prepojenie, na tvári mal úsmev. Zamyslel sa a potom vyslovil tieto slová: „Niežeby sme sa do seba šialene zamilovali, skôr medzi nami panovala hlboká a permanentná spriaznenosť.“

Nakoniec sa však začali vnímať ako pár: „Všetci vedeli, že Svetlana je moje dievča, lebo som nechodieval za nikým iným.“

Nastal moment, keď si to obaja naplno uvedomili. Jedného popoludnia, kým sa prechádzali po tichých rezidenčných uliciach neďaleko Svetinho domu na Kazarmennyi Pereulok (Kasárenskej ulici), Sveťa ho vzala za ruku a povedala: „Podme tadeto, predstavím ťa svojim kamarátkam.“ Šli na návštevu k jej najbližším priateľkám zo školy: Irine Krauzovovej, ktorá študovala francúzštinu na inštitúte cudzích jazykov, a Alexandre („Šure“ alebo „Šurke“) Černomordikovej, ktorá študovala medicínu. Lev v tomto geste videl dôkaz, že mu Sveťa dôveruje, známku jej náklonnosti – dovolila mu stretnúť sa s jej priateľkami z detstva.

Čoskoro Sveťa pozvala Leva k nim domov. Rodina Ivanovcov mala súkromný byt s dvoma veľkými izbami a kuchyňou – v Moskve za Stalina to bol takmer nepoznaný luxus; normou boli komunálne byty, kde každá rodina obývala jednu

izbu a mali spoločnú kuchyňu a záchod. Sveťa so svojou mladšou sestrou Tanjou bývali v jednej izbe s rodičmi. Obe dievčatá spali na rozkladacom gauči. Ich brat Jaroslav („Jara“) býval s manželkou Elenou v druhej izbe, kde stála veľká skriňa, presklená vitrína na knihy a klavír, ktorý používala celá rodina. Byt Ivanovcov s vysokými stropmi a so starožitným nábytkom bol malým ostrovčekom inteligencie v proletárskom hlavnom meste Sovietskeho zväzu.

Svetin otec Alexander Alexejevič bol vysoký muž po päťdesiatke s hustou bradou, so smutnými, pozornými očami a prešedivenými vlasmi. Bol bolševickým veteránom, ako študent na Kazanskej univerzite sa v roku 1902 pridal k revolučnému hnutiu, vylúčili ho zo školy a uväznili a potom sa prihlásil na Prírodovedeckú fakultu Petrohradskej univerzity, kde pred prvou svetovou vojnou spolupracoval so svetoznáмым chemikom Sergejom Lebedevom na výrobe syntetickej gumy. Po októbrovej revolúcii v roku 1917 Alexander zohrával vedúcu úlohu v organizácii sovietskej produkcie gumy. Od bolševikov odišiel v roku 1921, oficiálne pre zlé zdravie, ale v skutočnosti stratil ilúzie o bolševickom diktátorstve. Počas nasledujúceho desaťročia absolvoval dva dlhé pracovné pobyty na Západe a v roku 1930 sa s rodinou presťahoval do Moskvy. V tom čase vrcholil päťročný plán na industrializáciu Sovietskeho zväzu a prvá veľká vlna Stalinovho teroru namiereného proti „buržoáznym špecialistom“, kedy mnohých z Alexandrových najlepších priateľov a kolegov označili za „špiónov“ alebo „sabotérov“ a buď ich zastrelili, alebo poslali do pracovných táborov. Pre svoje zahraničné cesty bol Alexander politicky zraniteľný, ale nejako to prežil a začal pracovať v sovietskom priemysle – profesionálne postúpil a stal sa z neho zastupujúci riaditeľ Inštitútu na výskum živice. V domácnosti, kde dominovala atmosféra

technickej inteligencie, vychovali všetky deti tak, aby sa vydali na dráhu inžinierstva alebo vedy: Jara študoval na moskovskom strojárskom inštitúte, Tanja meteorológiu a Sveťa na prírodovedeckej fakulte.

Alexander privítal Leva vo svojom domove. Tešil sa zo spoločnosti ďalšieho vedca. Svetina matka bola rezervovanejšia a chladnejšia. Anastázia Jerofevna bola zaoblená, neohrabaná žena po päťdesiatke, ktorá nosievala rukavice, aby zakryla ochorenie rúk. Bola učiteľkou ruského jazyka v moskovskom ekonomickom inštitúte a mala prísne vystupovanie pedagogičky. Často prižmurovala oči a hľadela na Leva cez okuliare s hrubým rámom. Lev z nej mal dlho strach, ale koncom prvého ročníka na univerzite sa stala udalosť, ktorá všetko zmenila. Sveťa si požičala Levove zápisky z prednášky, ktorú vynechala. Keď si ich prišiel vyzdvihnúť pred prvou skúškou, Anastázia mu povedala, že podľa nej sú jeho poznámky veľmi dobré. O nič podstatné nešlo – bol to len malý, nečakaný kompliment –, ale v jej láskavom hlase Lev vybadal signál, že Anastázia, kľúč k Svetinej rodine, ho začína akceptovať. „Vnímal som to ako oficiálne schválený vstup do ich domova,“ spomína Lev. „Začal som ich navštevovať častejšie a bez toho, aby som sa hanbil.“ Po skúškach počas dlhého, horúceho leta v roku 1936 Lev prichádzal za Svetou každý večer a brával ju do parku Sokolniki, kde ju učil jazdiť na bicykli.

Pre Leva bolo veľmi dôležitou súčasťou vzťahu so Svetou to, že ho prijímú jej príbuzní. On sám nemal žiadnu najbližšiu rodinu. Lev sa narodil v Moskve 21. januára 1917 – len niekoľko dní predtým, ako politický prevrat Februárovej revolúcie navždy zmenil svet. Jeho matka Valentina Alexejevna, dcéra nižšieho provinciálneho úradníka, vyrastala so svojimi dvoma tetami v Moskve, pretože v útlom veku prišla o oboch rodičov.

Bola učiteľkou v jednej z mestských škôl, keď stretla Levovho otca, Gleba Fjodoroviča Miščenka, študenta Prírodovedeckej fakulty na Moskovskej univerzite, ktorý v tom čase študoval za inžiniera na železiarskom inštitúte. Miščenko je ukrajinské meno. Glebov otec Fjodor bol prominentnou osobnosťou v národnej ukrajinskej inteligencii, profesorom filológie na Kyjevskej univerzite a prekladateľom textov z antickej gréčtiny do ruštiny. Po októbrovej revolúcii sa Levovi rodičia presťahovali do malého mestečka na Sibíri v toboľskom regióne nazývanom Berezovo, ktoré Gleb postupne spoznal pri prieskumných expedíciách ako železničný inžinier. Berezovo bolo odľahlým exilovým miestom už od 18. storočia, rozliehalo sa ďaleko od boľševického režimu a v relatívne bohatej poľnohospodárskej oblasti, preto vyzeralo ako dobrá lokalita na prečkanie občianskej vojny (1917 – 1921), ktorá Moskve priniesla teror a ekonomickú skazu. Rodina bývala s Valentinou tetou v prenajatej izbe domu, kde žila aj početná roľnícka rodina. Gleb si našiel prácu ako učiteľ a meteorológ, aj Valentina pracovala ako učiteľka a Leva vychovávala jej teta Lydia Konstantinovna, ktorú Lev nazýval „stará mama“. Rozprávala mu rozprávky a naučila ho modlitbu Otčenáš, ktorú si zapamätal na celý život.

Boľševici dorazili do Berezova na jeseň v roku 1919. Začali zatýkať „buržujov“, ktorí vraj kolaborovali s Bielym hnutím, kontrarevolučnými silami, ktoré tento región okupovali počas občianskej vojny. Jedného dňa zatkli aj Levových rodičov. Vtedy štvorročný Lev ich šiel so starou mamou navštíviť do miestnej väznice. Gleba umiestnili do veľkej cely s deviatimi ďalšími väzňami. Levovi dovolili vojsť do cely a sadnúť si k otcovi, zatiaľ čo dozorca stál s puškou pri dverách. „Ten ujo je lovec?“ opýtal sa Lev otca, ktorý odpovedal: „Ten ujo nás chráni.“ Lev so starou mamou našli Levovu matku